

AZ AKADEMIAI SZABADSÁG MAGYARORSZÁGI KORLÁTOZÁSA ÉS AZ ELLENÁLLÁS TÖRTÉNETEI¹

BEVEZETÉS

A tanulmány az akadémiai szabadság magyarországi korlátozásával, a felsőoktatási reform jellegével és az azzal kapcsolatos ellenállással foglalkozik. Célja a kritikai egyetemi tanulmányok megközelítését követve a hegemon ideológiák által kialakított intézményi elnyomás formáinak megnevezése és bírálata. Azaz egy olyan paradigma használata, amely előnyben részesíti az aktivizmust, valamint a társadalmi változások és mozgalmak kínálta megoldásokat. Sorra veszi, hogy a magyar kormány 2010 után hogyan korlátozta az akadémiai szabadságot, főként jogszabályok, pénzügyi nyomás és irányított médiatámadások révén. Fontosnak tartja az ellenállás formáinak feltárását, mert ezek referenciapontokat teremtenek a jövő számára, és ez erősítheti a társadalom demokratikus ellenálló képességét. Az ellenállók, ideértve az akadémiai köröket is, a jövő építőivé lehetnek, és a döntéshozatal és a tudás-termelés periferiájáról a központjába is kerülhetnek.

A modern egyetem a demokratikus társadalmak központi intézménye, amely a nemzeti identitást és a politikai rendszert is formálja és alakítja. Az idők során mindig voltak viták az egyetemek és más tudományos intézmények autonómiájáról, valamint arról, hogy azoknak milyen szerepet kell játszaniuk a nemzeti identitás alakításában, a status quo megkérdőjelezésében. Az akadémiai intézmények autonómiáját mindig is támadták az autoriter/totalitárius politikai rendszerek.

Az akadémiai szabadság az alapjog, amely kifejezetten az akadémiai intézmények szabadságát védi, és amely egyéni mellett intézményi dimenzióval is rendelkezik, s védi az akadémiai közösség önkormányzatát is.² A mai akadémiai szabadság a modern demokratikus társadalmakban központi szerepet játszik, amelyet az Európai Unió Alapjogi Chartájának 13. cikke is véd: „az akadémiai szabadságot tiszteletben kell tartani”. Magyarország az EU tagállama, emellett szinte az összes, az akadémiai szabadsággal kapcsolatos nemzetközi emberi jogi doku-

mentumot ratifikálta. Az akadémiai szabadság az Alaptörvényben (2011) is alapvető jogként szerepel. Egy autoriter populista rezsimben azonban gyakran nem számít, hogy milyen emberi jogok szerepelnek az alkotmányban, ahogyan az sem mond minden esetben sokat, hogy az ország mely nemzetközi dokumentumokat ratifikálta. Magyarország ellen az EU 7. cikke szerinti eljárás és más jogállamisági mechanizmusok indultak, többek között az akadémiai szabadság korlátozása miatt.

Az autoriter populizmus olyan politikai formáció, amely az agonizmusra, a bennfentesek és kívülállók narratívájára épül. A magyar populista rendszerben a kulturális háború diskurzusát is használva a támogatói bázis mozgósítása érdekében teremtenek szakadékokat a társadalmon belül.³ (Kulturális háborún a tanulmányban a kormány harcát a kulturális és

tudományos szféra feletti dominanciáért értjük.) Ennek során a kormányzat igyekszik megkérdőjelezni és aláásni az ellenfelek legitimitását.⁴ A magyar autoriter rezsim, ahogy minden korábban autonóm intézményt, úgy az egyetemeket és a kutatóintézeteket is megtámadta.

Az egyetemek autonómiájának korlátozása különösen fontos volt számára, mivel azok a demokrácia hanyatlása esetén az ellenállás és az ellenzék támaszai lehetnek. Az akadémikusokat a kormányzati diskurzus olyanokként látta, mint akik nincsenek tisztában a „józan ész” parancsával. Az egyetemekre a politikai korrektség, a társadalom feminizálódásának melegágyaként, valamint a politikai korrektség zsarnokságának végrehajtóiként tekintenek.⁵ Magyarországon kormányközeli értelmiségek, mint például Lángi András volt egyetemi rektor, a magyar felsőoktatást egy kriptokommunista mélyállam részeként írják le, és azt állítják, hogy 1989 után az egyetemeken nem történt rendszerváltás.⁶

A 2010 utáni magyarországi akadémiai szabadságra mért állami támadás különböző aspektusai mára már jól dokumentáltak, de néhány kivételtől eltekintve⁷ kevesebb figyelmet fordítottak az ellenvéleményekre, amelyek minden társadalom fontos

ismérve. Ez a tanulmány ezt igyekszik pótolni, részben a történetmesélésre összpontosítva, kitérve a változás és átalakulás esélyeire is. Szerzőként nem akarunk objektívek lenni az akadémiai szabadság korlátozásáról szóló történetmesélések során, mivel mi magunk is a magyar akadémiai szféra szereplői vagyunk, minket is érintettek a változások, és személyesen is részt vettünk az ellenállásban. Fontosnak tartjuk, hogy meghallgassuk és felerősítsük a másként gondolkodók, és az elnyomott magyar akadémikusok csoportjainak hangját, hogy jobban megértsük, mi történik Magyarországon. A történetmesélés eszközként szolgálhat a magyar akadémiai közösség elnyomott részének megerősítéséhez. Hiszen az emberi jogok, beleértve az akadémiai szabadságot is, nemcsak varázsszavak, szlogenek és a nemzetközi dokumentumokban megjelenő üres retorikai eszközök. Ezek olyan eszmék, amelyek akkor működhetnek, ha az emberek, beleértve az akadémikusokat és a diákokat is, azonosulnak velük, és készek küzdeni értük.⁸

Az akadémiai szabadságot globális, regionális és helyi társadalmi folyamatok egyaránt befolyásolják. Természetesen Magyarország is része a globális trendeknek és a „vállalkozói” megközelítésű reformoknak,⁹ amelyek már az autoriter fordulat előtt is gyengítették a magyar egyetemek és kutatóintézetek autonómiáját. Elemzésünkhöz mégsem a neoliberális keretrendszer kritikáját használjuk, mivel meg akarjuk mutatni, hogy a magyar folyamatot nem elsősorban piaci megfontolások vezérelték, szemben például Thatcher kormányzása alatt az Egyesült Királyságban a szociológiai tanszékek bezárását vagy az akadémiai pozíciók számának csökkentését,¹⁰ hanem az egyetemek feletti politikai ellenőrzés megszerzése. Hiszen 2010 után Magyarországon még a piaci alapú magánegyetemek sem tudtak a kormánytól függetlenül működni.

Álláspontunk szerint a magyar populista rezsim a „privatizáció” kifejezést főként álcaként használja, hogy elrejtse az egyetemek feletti politikai hatalom megszerzésére irányuló valós szándékát, és azt hangsúlyozza, hogy a folyamat a világon az egyetemeken és a kutatóintézetekben zajló globális átalakulás része. Magyarországon a kormányzat által alapított alapítványok által vezetett egyetemek nem váltak magánintézményekké: nem létezhetnek a rezsimtől függetlenül. Ehhez hozzátehető, hogy a kialakuló autoriter

fordulatra adott kevés nemzetközi válasz egy része a gazdasági liberalizmuson alapult, ahelyett, hogy elsősorban az akadémiai szabadságra épült volna. Erre példa a CEU-ügy, ahol nagyrészt a piaci szabadságára való hivatkozással állapította meg az Európai Unió Bírósága, hogy a magyar kormány a CEU elleni támadásával megsértette az uniós jogot.

Természetesen fontos az akadémiai életben végrehajtott autoriter beavatkozások összehasonlító elemzése is,¹¹ mivel ez rávilágít az autoriter beavatkozások közötti különbségekre is. Ez a cikk viszont a magyar eseményekre összpontosít, hangsúlyozva, hogy a kormánynak elsősorban az autonómiát korlátozó jogszabályok, pénzügyi nyomás és államilag támogatott médiatámadások révén sikerült korlátoznia az akadémiai szabadságot, anélkül, hogy fizikai erőszakhoz folyamodott volna, vagy büntetőeljárásokat indított volna, ahogyan az például Törökországban történt.¹² A magyar egyetemekre gazdasági nyomás nehezedett, hogy adják fel intézményi autonómiájukat, és sajnálatos módon az átalakulás során kevés ellenállás mutatkozott az intézményi autonómia megőrzése érdekében.

VÁLTOZÁSOK AZ INTÉZMÉNYI KÖRNYEZETBEN

Az Orbán Viktor vezette kormány 2010-ben egy sor felsőoktatási reformot vezetett be. Például a rektorok kinevezésében meghatározó szerepet kapott a kormány, ezzel csökkentette az egyetemek autonómiáját.¹³ 2012-ben a kormány egy új, szigorú kormányzati ellenőrzés alatt álló felsőoktatási intézményt hozott létre: a Nemzeti Közszerződési Egyetemet, amelyet később Nemzeti Közszerződési Egyetem Ludovika (NKE) névre kereszteltek át. 2014-ben a magyar kormány minden egyetemen létrehozta a kancellár tisztségét. A centralizáció egyik fő állomásaként ezeket a kancellárokat az oktatásért felelős minisztérium nevezi ki, amelynek felelnek, és amely jelentős ellenőrzést gyakorol az állami egyetemek pénzügyei felett.¹⁴ Ezt követően olyan népszerű társadalomtudományi alapszakokat töröltek a szaklistáról, mint például a Társadalmi tanulmányok alapszak. Később tovább erősödtek az egyetemek autonómiájának csökkentésére irányuló erőfeszítések, ahogy a kormány figyelme más, korábban autonóm intézmények elfoglalása után mindinkább az egyetemek felé fordult.

2017-ben elfogadták a „Lex CEU” néven emlegetett törvényt, amelyet kritikusai amiatt neveztek el így, mert az csupán egyetlen egyetemre, a CEU-ra volt alkalmazható. A törvény értelmében a magán-/nemzetközi egyetemeknek nemzetközi megállapodásra volt szükségük a magyar kormány és az egyetem származási országának kormánya között. Ezenkívül a Magyarországon működni kívánó külföldi egyetemeknek tényleges oktatási tevékenységet kell folytatni a székhelyük szerinti országban. A rendelkezések csak a CEU-t érintették, mivel ez volt az egyetlen olyan budapesti egyetem, amelynek nem volt kampusza a származási országában, azaz az Egyesült Államokban.

Az Orbán-párti erők ekkorra már régóta ellenségesen viszonyultak a Soros György által alapított CEU-hoz. Schmidt Mária történész és az Orbán-kormány egyik legfontosabb ideológusa a kulturális területen a CEU-t „George Soros előőrsének Európában” nevezte.¹⁵ Nem véletlenül tett így, hiszen, ahogy Cass Mudde megjegyezte, hogy a CEU Budapesten Orbán értékeinek antitézisét képviselte, mivel kritikus, globális, független és multikulturális.¹⁶ A CEU így egy legyőzendő intellektuális erődítményt jelentett a rezsim számára. A Lex CEU miatt azonban az Európai Bizottság jogsértési eljárást indított; 2020-ban az Európai Bíróság a Bizottság kontra Magyarország (C-66/18) ügyben úgy döntött, hogy Magyarország megsértette az uniós jogot. Az ítélet főként azzal a kérdéssel foglalkozott, hogy Magyarország megsértette a Szolgáltatások kereskedelméről szóló általános egyezményt azzal, hogy nem biztosította a CEU számára a nemzeti elbánást. Szinte csak mellékesen foglalkozott a Bíróság azzal a ténnyel, hogy Magyarország megsértette az Európai Unió Alapjogi Chartájába foglalt akadémiai szabadságot.

Egy másik eset 2018-ban történt, amikor a társadalmi nemek tanulmánya mesterképzési programját törölték a felsőoktatási programok nemzeti nyilvántartásáról szóló miniszeri rendeletben szereplő listáról. Ekkor Semjén Zsolt miniszterelnök-helyettes kijelentette, hogy a társadalmi nemek „ideológia, nem tudomány”, és nem lenne szabad egyetemeken tanítani.¹⁷ Az ilyen vélemények a Fidesz kormánypártra jellemző heteronormatív, családbarát patriarchális diskurzust tükrözik, amely a keresztény tradicionalizmus eszméire épít, és ellenzi az LMBTQ-jogokat.¹⁸ Építve az agonizmusra, ellenségképzésre, mindezt szembeállították a család kutatásával, a családtudománnyal.

2018-ban Palkovics László innovációs és technológiai miniszter bejelentette, hogy az MTA kutatóintézetek elszakításával a kormány új kutatóintézet

hálózatot tervez az Eötvös Loránd Kutatóintézetek Hálózatának (ELKH) felügyelete alatt. A minisztérium döntő befolyással bír az így létrejött ELKH igazgatóságának összetételére.¹⁹ Palkovics mindössze ötvennégy percet adott az Akadémia elnökének, Lovász Lászlónak, hogy véleményezze az e-mailben elküldött javaslatot. A kormány álláspontja szerint a tudományos kutatás hozzájárul az innovációhoz és javítja Magyarország gazdasági versenyképességét, ezért véleménye szerint indokolt a kutatási források központosítása.²⁰

Az Akadémia reformját érdemes annak fényében értelmezni, hogy a kormánypárti média azzal vádolta az akadémiai köröket, hogy liberális célokat szolgálják, és az adófizetők pénzét pazarolják.²¹ A kormánypárti Figyelőben megjelent egy hírhedtté vált írás a következő címmel: „Bevándorlás, meleg, gender: ez foglalkoztatja az MTA-t”. A cikk azt szorgalmazta, hogy a kormánynak „nagyobb betekintéssel” kellene rendelkeznie az Akadémia munkájában. A Figyelő egy kvízt is közzétett, amelyben az olvasóknak a nemek, a szexuális kisebbségek és a migráció témájú tudományos publikációk címei alapján kellett kitalálniuk, hogy azok „Soros-kegyencektől”, a CEU kutatóitól vagy éppen a Magyar Tudományos Akadémia kutatóitól származnak-e.

A kormány emellett olyan új kutatóintézeteket hozott létre, amelyek szorosan illeszkednek a kormány kulturális és szellemi programjához, mint például a Mádl Ferenc Intézet, a Molnár Tamás Kutatóintézet (az NKE keretében), a Veritas Kutatóintézet és Levéltár, a Magyar Művészeti Akadémia, a Migrációkutató Intézet, a Nemzeti Politikai Kutatóintézet, a Pallasz Athéné Geopolitikai Kutatóintézet vagy a Magyarságkutató Intézet. A kormány 2019-es döntése értelmében a korábban független 1956 Intézetet beolvasztották a kormány által ellenőrzött Veritas Intézetbe. Ezt követően rövid időn belül az összes kutató távozott.

A kormány továbbá intenzíven fejlesztette a Matthias Corvinus Collegiumot (MCC), ami egy Orbán-párti „agytröszt”, a kormányhoz hű elitképző intézmény, „kutatóközpont” és hálózat. Az egyik fő feladata a Fidesz-hű magyar értelmiség nevelése és képzése, amelyet nagylelkűen finanszírozott ösztöndíjakkal támogat. Az MCC számos kutatóintézettel is rendelkezik, és nemrég megvásárolta a bécsi Modul Egyetemet. 2020-ban az MCC 500 milliárd forintot (1,512 milliárd dollárt) kapott az állami költségvetésből – ez az összeg megegyezik a magyar kormány teljes éves felsőoktatási kiadásával.²² A Corvinus Egyetemhez hasonlóan az állam a Molnár és a Richterben lévő 10%-os részesedését is átruházta a Tihanyi Alapítványra, amely az MCC-t felügyeli.

Érdemes megjegyezni, hogy Orbán Balázs, a miniszterelnök politikai igazgatója, az NKE Tanácsadó Testületének elnöke (miközben oktatója) és az MCC kuratóriumi elnöke. Amikor kinevezték az MCC kuratóriumi elnökévé, még nem volt doktori címe, és az intézmény első kutatási vezetőjének is olyan személyt bíztak meg, aki nem rendelkezett tudományos publikációval.²³ Ezek a lépések amiatt különösen feltűnőek, mivel a kormány gyakran bírálja az akadémiai intézményeket a tudományos teljesítményük állítólagos nem megfelelő volta miatt.

2021-ben a magyar kormány bevezette a felsőoktatás nagyrészt átalakító reformját, az állami érdekű vagyonkezelő alapítványokról szóló törvényt, amely harminckét alapítványt sorol fel, és ez a korábbi huszonhat állami egyetem közül huszonegyet érintett.²⁴ Ezt a reformot az „állam az államon belül” létrehozásának gúnyolták, mivel ezek az alapítványok elviekben mentesek lennének a kormányzati felügyelet alól. De az ezeket irányító kuratóriumok főként magas rangú Fidesz-politikusokból és az Orbán-rezsimet támogató oligarchákból állnak. A kuratórium tagjait a magyar kormány nevezi ki, mandátumuk élethosszig tart.²⁵ A szenátustól jelentős hatáskörök kerültek át a kuratóriumokhoz, például az oktatott tudományterületek és az oktatás módszereinek meghatározása. A kuratórium fogadja el az egyetem szervezeti szabályzatát is. A Soproni Egyetemen, amely az egyik modellváltáson átesett egyetem, a szenátus jelenleg tizenöt tagból áll, közülük csak négy a választott tag.²⁶ Kim Lane Scheppelle szerint ezek a magyarországi alapítványok jelentősen aláássák az átláthatóságot és a nyilvános ellenőrzést, mivel a felhasznált forrásokat már nem ugyanolyan mértékben ellenőrzik, mint amikor azokat állami szervek használják fel és ítélik oda.²⁷

A legtöbb egyetem, amely alapítvánnyá vált, elfogadta a modellváltást, kivéve a Színház- és Filmművészeti Egyetemet (SZFE). 2020-ban az SZFE-t tájékoztatták a kormány privatizációs terveiről, amelyeket 2021 januárjáig kellett véglegesíteni. Az SZFE vezetése tárgyalásokba kezdett a folyamat leállítására/felfüggesztésére/elhalasztására. A kormány ekkor még rövidebb határidőt szabott a változásra. Emellett új kuratóriumot neveztek ki, amelynek hatalmat kapott az egyetem vezetői felett, és amelynek élére a Fidesz közeli Vidnyánszky Attilát, a Nemzeti Színház igazgatóját nevezték ki. Az SZFE szenátusa bejelentette, hogy megvonták tőlük a költségvetési, szervezeti és személyzeti kérdésekben való döntéshozatali jogkörüket, mivel a hatalom átkerült az új kuratóriumhoz.

Ezeket a reformokat értékelve az Akadémiai Szabadság Index (AFI), amely az akadémiai szabadság

got és autonómiát mérő mutatók alapján készült, Magyarországot nemrégiben a C kategóriába sorolta, Indiával együtt.²⁸ A legutóbbi intézményi változás a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemen (BME), a világ egyik legrégebbi műszaki felsőoktatási intézményében történt. Ebben az esetben az Erasmus és a Horizont Európa programokból való kizárás elkerülése érdekében egy másik „privatizációs” modellt választottak. 2024. december 9-én az egyetem szenátusa döntött arról, hogy megkezdje az állam fenntartási jogainak (állami ellenőrzés és felelősség) átruházását a BME Fenntartó Zrt. magánvállalatra.

Jelenleg huszonegy privatizált, „modellváltott” egyetem működik Magyarországon. A BME pedig egy újabb „privatizációs” modellt képvisel. Az NKE továbbra is közvetlen kormányzati ellenőrzés alatt áll, de formálisan állami egyetem. Mellettük huszonhat egyházi fenntartású felsőoktatási intézmény működik. Csak négy állami egyetem maradt: az Eötvös Loránd Tudományegyetem (a legnagyobb), a Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem, a Magyar Képzőművészeti Egyetem és a kis Eötvös József Főiskola. Bár a privatizált és egyházi fenntartású intézmények finanszírozását is főként a magyar állam biztosítja, a felsőoktatási törvény autonómiát garantáló bizonyos rendelkezései kizárólag az állami egyetemekre vonatkoznak. Csak az állami egyetemeken a rektor az oktatói és kutatói személyzet munkáltatója. Csak ezeken választják kötelezően a szenátus tagjait – a kancellár és a rektor kivételével.

Aggasztó az is, ami az utóbbi időben a megmaradt nagy állami egyetemmel, az ELTE-vel történik. A 2025-ös tanév tavaszi szemeszterének végén újabb vita robbant ki az ELTE-n, amikor a négy bölcsészettudományi és társadalomtudományi kutatóközpontból álló intézet (korábban Eötvös Loránd Kutatási Hálózat [ELKH]) beolvadt az ELTE-be. Az egyesülést mind a hivatalban lévő, mind a leendő rektor aktívan támogatták, és az egyetem szenátusa csak az egyesülésről szóló döntés meghozatala után hagyta jóvá hivatalosan. A döntést kritizálók²⁹ azzal érveltek, hogy a folyamat során nem folytattak elegendő konzultációt az egyetemi munkatársakkal, az irányító testületekkel és a vezetőkkel, és nem végeztek hivatalos hatásvizsgálatot. Egyes kritikusok szerint a kezdeményezés a kormánytól származhatott, és az ELTE vezetése a kormány utasításait követve stratégiát alkalmazott az egyetem autonómiájára és pénzügyi forrásaira nehezedő nyomás enyhítésére.³⁰ Az eset egy szélesebb körű kérdést is felvet: az intézményi autonómia önmagában nem elegendő, az egyetemeknek valóban autonóm módon is kell működniük.

EGYÉNI TÖRTÉNETEK ÉS ELLENÁLLÁS

Heller Ágnes filozófus esete korai látteleket ad az Orbán-rezsim természetéről. 2011-ben Hellert és más, a rendszert kritizáló filozófusokat is súlyos vádak érték a kormányzat részéről. Heller a vádak szerint állami kutatási pénzeket sikkasztott. A vádak ugyan alaptalannak bizonyultak, de ez nem akadályozta meg az Orbán-párti médiát abban, hogy Hellerrel kapcsolatban rágalmozó cikkek sorát tegye közzé.³¹ Jürgen Habermas például politikai üldözésnek minősítette a rágalomhadjáratot.³²

Másokat is hasonló támadások érték: 2012-ben Krémer Ferenc szociológust bocsátották el a kormány közvetlen ellenőrzése alatt álló NKE-ről. Krémer írásaiban azt állította, hogy a Fidesz maffiaszerű struktúrákkal rendelkezik.³³ Később több bírósági ügyet is megnyert, amelyek megállapították, hogy jogellenesen bocsátották el.³⁴

2019-ben Kozáry Andrea előadást tartott volna az NKE konferenciáján az anti-LGBTQ+ és bevándorlóellenes bűncselekményekről. Az előadás előtt három héttel azonban az egyetem valószínűsíthetően a téma miatt hirtelen lemondta az eseményt. Kozáry Andrea dühösen kifogásolta az egyetem vezetésének döntését, ezt követően elbocsátották.³⁵ Később, 2022. október 18-án a Fővárosi Bíróság 5,2 millió forint kártérítést ítélt meg Kozárynak, aki kevesebb mint egy évvel a per megindítása után elhunyt.³⁶ 2021 októberében Kóvér László, a Fidesz politikusa és a parlament elnöke ugyanezen az egyetemen tartott előadást a világpolitikai helyzetről. Itt azt tanácsolta a hallgatóknak, hogy felejtsek el a „fékek és ellensúlyok rendszerét”, mert az ostobaság, és semmi köze a demokráciához.³⁷ Cenzúra érte Kovács Ágnes is, akinek egy cikkét elfogadták a Debreceni Jogi Kar folyóiratában, a Pro Futuróban. Az egyetem vezetése állítólag fenyegető üzeneteket küldött a szerkesztőknek, akik úgy döntöttek, hogy nem publikálják a cikket,³⁸ amely a bírói hatalom függetlenségének hanyatlását taglalta Magyarországon.

2019-ben Braun Róbert a modellváltás miatt lemondott a Corvinuson betöltött állásáról, és nyílt levelében említette az intézmény oligarchikus privatizációját. A Corvinus Egyetemet irányító alapítvány vezetője a Mol vezetője és a Fidesz oligarchája, Hernádi Zoltán, és az alapítvány vagyonának nagy része a Mol vállalat részvényeiből áll. 2023-ban Ádám Zoltán egyetemi docens beperelte a Corvinus Egyetemet az adott év márciusában elfogadott új kommunikációs szabályzat miatt, amely megsértette az alapvető jogokat (pl. korlátozta a véleménynyilvánítás szabadságát).³⁹ A per költségeit a szakszervezet tá-

mogatta. Ezt követően az egyetem a szabályzatot egy kevésbé problémás változatra cserélte.⁴⁰ 2023-ban Ádám Zoltán etikai eljárást és pert indított a Corvinus Egyetem három vezetője ellen. Az egyetem ugyanis állítólag előnyt biztosított egy vizsgán egy hallgatónak, akinek családja részesedéssel rendelkezik a Molban. Első fokon a vizsgálatok az egyetem rektorát és két másik Corvinus-vezetőt marasztaltak el. A másodfokú eljárásban (amelyet a kuratórium és a rektorhelyettesek alkottak) azonban felmentették őket. Később az egyetem további eljárást indított a szabálytalan vizsgál eljárás kivizsgálásával kapcsolatban. Ennek eredményeként Ádámot, aki bejelentette az etikai problémát, 2023 októberében elbocsátották, mert állítólag nem működött együtt, és nem megfelelő hangnemben kommunikált a Corvinus vezetőivel. Ádám támogatói azzal érvelnek, hogy amiatt érte őt retorzió, mert komolyan vette az egyetemi szabályokat és értékeket, és kiállt mellettük.⁴¹ Ádám elbocsátását különböző szereplők, a Corvinus hallgatói, a szakszervezet és az oktatói kar szervezett tiltakozások, valamint az egyetemi polgárok és a szenátus tagjai tiltakozása követte a szenátusi ülésen. Ádám később pereket indított az egyetem ellen, amiket elveszített.

Vannak más történetek is kritikus akademikusok ellenállásáról, azok marginalizálásáról és elnyomásáról, sokszor az érintettek nem merik nyilvánosságra hozni történetüket, mert félnek a következményektől, más esetekben pedig a politikai indíttatású elbocsátások, előléptetés megtagadása vagy vezetői pozíciók visszavonása jogi eljárásban nehezen bizonyítható, ha erős is a gyanú, hogy politikai manőverekről van szó, különösen azokon az egyetemeken, amelyek igazodnak Orbán politikájához. Az oktatókra nehezedő nyomás is fokozódott, például amikor a kormánypárti média arra kérte a diákokat, hogy jelentsék fel azokat a professzorokat, akik kritizálják a kormányt.⁴²

KÉT INTÉZMÉNYI ELLENÁLLÁS- TÖRTÉNET: AZ ELTE TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KARA ÉS AZ SZFE PÉLDÁJA

A magyarországi diáktüntetések egyik kulcsfontosságú csoportja a Hallgatói Hálózat (HaHa) volt. Ez a diákmozgalom 2006-ban alakult, és 2012-ben, a kormány oktatási reformjai nyomán bővült; központi szlogenje „szabad ország, szabad egyetem” volt.⁴³ A szlogent ma is használják az egyetemi autonómiát védő diák- és oktatói mozgalmak. A Hallgatói Hálózat által 2012. december 10-én szervezett Diákfórum akciók sorozatát indította el (pl. diákfórumok

utáni visszavonulások, egyetemi helyiségek elfoglalása és flash mobok). A mozgalom gyorsan fejlődött. A HaHa-nak aktivistái voltak az ország legnagyobb egyetemén.⁴⁴

A HaHa a Corvinus Egyetemen alakult, de az ELTE hallgatóinak, főként a Bölcsészettudományi és a Társadalomtudományi Kar hallgatóinak beáramlása miatt a tevékenység központja az ELTE-re tevődött át, és egy olyan „kollektív cselekvési keret” alakult ki, amely inkább a részvételen alapuló, innovatív tiltakozási stratégiákra támaszkodott.

A HaHa nemcsak az egyetemi autonómiára összpontosított, hanem a magyar társadalom általános problémáival is foglalkozott.

Aktivistái több, az Orbán-rezsim elleni tüntetés szervezésében vettek részt. Bár a mozgalmon belül heves viták folytak a stratégiáról, radikális lépéseket nem tettek; például nem foglaltak el egész egyetemet, csak oktatótermeket. A szervezők elfáradtak, és 2013 márciusára a hálózat aktivitása csökkent.⁴⁵ Az Oktatói Hálózat (OHA) 2012 decemberében jött létre az ELTE professzorainak kezdeményezésére, mint a HaHa-t támogató mozgalom, amely a felsőoktatás autonómiájának korlátozása ellen lépett fel. A HaHa-hoz hasonlóan e szervezet tagjai is elfáradtak, és sohan mára nyugdíjba vonultak.

AZ ELTE TÁTK

2015 áprilisában, a kancellári rendszer bevezetésével, a kormány növelte befolyását az egyetemek felett. A felsőoktatási miniszter egy átláthatatlan folyamat során úgy döntött, hogy felülvizsgálja a bolognai rendszert, többek között néhány alapképzés, például a nemzetközi tanulmányok BA és a társadalmi tanulmányok BA eltávolításával az akkreditált képzések listájáról. A döntés előkészítő anyagai és indoklása nem kerültek nyilvánosságra, és kérdéses, hogy egyáltalán léteztek-e. A két legnagyobb BA program, különösen a nemzetközi tanulmányok BA programjának esetleges megszüntetése veszélybe sodorta volna az ELTE Társadalomtudományi Karának fennmaradását, mivel ezek a programok a kar bevételeinek 60%-át adták.⁴⁶ A kormány eredetileg azt tervezte, hogy a nemzetközi tanulmányok BA programot csak a kormány által ellenőrzött NKE-n indítja el, amely részben mentes az akkreditációs követelmények alól. Bizonyos kurzusok (pl. nemzetközi közigazgatás BA) csak ezen az egyetemen voltak engedélyezettek.⁴⁷ A BA-kurzusok megszüntetése el-

leni tiltakozásokat a hallgatók és oktatók szervezték, vezető szerepet játszott benne Csonka Fruzsina (a Nemzetközi Tanulmányok Szakos Hallgatói Érdekképviselő vezetője) és Takács Flóra szociológia MA szakos hallgató, valamint az ELTE Társadalomtudományi Karának oktatói, a HaHa korábbi tagjainak segítségével és az OHA támogatásával.

Mivel Magyarországon a sztrájkjog korlátozott, a 2015. április 20-án megkezdődött tiltakozások között szerepelt egy információs sztrájk is – amely később népszerű tiltakozási forma lett az egyetemek autonómiájáért küzdők körében –, amelynek keretében a hallgatók és a professzorok az osztálytermekben vitatták meg

a felsőoktatási reform lehetséges következményeit. Ugyanezen a napon „Mi akarjuk eldönteni, mit tanulunk”⁴⁸ címmel fórumot szerveztek a hallgatók és a professzorok. Az ELTE Társadalomtudományi Kar dékánjának kérésére az egyetem vezetése (rektorok és dékánok), akik amúgy nem akartak szembeszállni a kormánnyal, szintén részt vettek a fórumon.⁴⁹ Az egyetem vezetése azonban nem tudta irányítani az eseményeket, és a hallgatók és professzorok a minisztériumhoz vonultak. Ezt további hallgatói felvonulások és tüntetések követték. A szervezők Facebook-csoportot hoztak létre a tiltakozások szervezése és az egyetemi polgárok mozgósítása érdekében, „Ne szűnjön meg az ELTE TÁTK: Veszélyben vannak az egyetemeink” (a TÁTK professzorai és hallgatói alapították),⁵⁰ majd a TÁTK-ot fenyegető közvetlen veszély elmúltával átnevezték „Veszélyben vannak az egyetemeink” Facebook-csoportra. A szervezők kizárólag e Facebook-csoport nevében nyilatkoztak és szerveztek tüntetéseket, amelynek körülbelül nyolcezer követője volt. Bár kevésbé aktív, a Facebook-oldal ma is működik, és új akciók bejelentésére, valamint a kormány felsőoktatást érintő támadásairól szóló hírek megosztására használjuk.

Ennek az ellenállásnak (diákfórumok, tüntetések) eredményeként a kormány úgy döntött, hogy leveszi a nemzetközi tanulmányok alapképzési szakot a megszüntetett szakok listájáról. Ezt követően egyre kevesebb diák vett részt az ellenállásban. Ezért a tüntetők performatív nyilvános akciókat szerveztek, például 2015. május 14-én papírdobozokból építették fel az az oktatási autonómia erődjét⁵¹ a parlament előtt, és petíciót⁵² tettek közzé a felsőoktatás autonómiájának helyreállításáról az érdekelt felek bevonásával. Július 5-én a tüntetők, köztük az ELTE Társadalomtudományi Karának hallgatói és munkatársai újabb akciót szerveztek a magyar parlament előtt: egy

szimulált labdarúgó-mérkőzést az egyetem és a kormány között, hogy bemutassák, hogy a kormány, amikor a saját akaratának megfelelően átírja a játékszabályokat, egyoldalú, tisztességtelen játékot játszik az egyetemekkel.⁵³ A szervezők az akkortájt megjelenő kormányzati kék propagandaplakátokhoz stílusában hasonló három óriásplakátot állítottak fel; az egyiken ez állt: „Kevesebb stadiont, több oktatást”.

Az ELTE Társadalomtudományi Karának hallgatói és oktatói továbbra is hangot adtak véleményüknek, amikor 2017-ben a kormány a Közép-európai Egyetemre irányuló „Lex CEU” törvény révén megpróbálta kiszorítani ezt az intézményt Magyarországról (mint fentebb említettük); a hallgatók és a személyzet kezdeményezéseket szerveztek a CEU támogatására, és csatlakozott a szélesebb körű tiltakozásokhoz.⁵⁴ 2018-ban a kormány által ellenőrzött Figyelő újság közzétett egy feketelistát kétszáz civil társadalmi és tudományos személyről, köztük az ELTE Társadalomtudományi Kar hallgatóiról és professzorairól, akiket „Soros zsoldosainak” neveztek. Az ELTE Társadalomtudományi Karának Intézetei 2018. április 14-én nyilvánították szolidaritásukat a megtámadottak iránt. Amikor a kormány közzétette az egyetemeken a Társadalmi nemek tanulmánya mesterképzési programjainak megszüntetéséről szóló jogszabály-tervezetét, az ELTE Társadalomtudományi Karának dékánja 2018. augusztus 11-én nyilatkozatot adott ki, amelyben kijelentette, hogy a törvénytervezet azt a benyomást kelti, hogy a tudományos közösségek által értékelt Társadalmi nemek tanulmányok mesterképzési programjai érdemi vita nélkül megszüntethetők.⁵⁵ 2018. november 14-én az ELTE Társadalomtudományi Karának professzorai és hallgatói szolidaritási és információs sztrájkot szerveztek tiltakozásul a felsőoktatás autonómiáját és az akadémiai szabadságot érintő beavatkozások és gazdasági átszervezések, valamint a társadalmi nemek tanulmánya mesterképzésének betiltása ellen.

2021. június 16-án az ELTE Társadalomtudományi Kar Doktori Iskolája kiadta a programvezetők által aláírt nyilatkozatot, amelyet az úgynevezett „gyermekvédelmi törvény” elfogadása váltott ki, amely a pedofiliát a homofóbiával és a kormányzati anti-LGBTQI kampánnyal keveri össze, hangsúlyozva,

hogy bármi történjék is, a doktori iskola szívesen fogadja az LGBTQI közösséghez tartozó hallgatókat és professzorokat, valamint az LGBTQI témákat.⁵⁶ 2022 októberében – a közoktatásban a sztrájkjog korlátozása elleni polgári engedetlenség részeként – az ELTE professzorai, a Társadalomtudományi Kar munkatársainak kezdeményezésére, nem tartottak magyar nyelvű órákat. Csak korlátozott mértékben

látták el egyéb oktatási és adminisztratív feladataikat, tiltakozva a közoktatásban és a felsőoktatásban kialakult helyzet ellen. Tiltakoztak továbbá a közoktatásban és a felsőoktatásban dolgozó tanárok fizetései ellen, valamint azoknak a tanároknak az elbocsátása ellen, akik tiltakoztak ezek ellen a fizetések ellen.⁵⁷

2023-ban az ELTE és a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem (BME) oktatói petíciót indítottak Ádám Zoltán támogatására, akit elbocsátottak a Corvinusról, és a hétezer összegyűjtött aláírást⁵⁸ szimbolikusan átadták Ádám Zoltánnak egy 2023. november 9-én a Corvinuson tartott akadémiai szabadságról szóló konferencián.⁵⁹ 2024. február 19-én az ELTE több mint százötven dolgozója nyílt levélben követelt azonnali béremelést.⁶⁰

2024. április 15-én az ELTE Társadalomtudományi Karának professzorai tüntetést szerveztek; a kevés megmaradt állami egyetem alkalmazottai a Kulturális és Innovációs Minisztériumhoz vonultak fizetési jegyzékeikkel, hogy tárgyaljanak és méltányos béreket követeljenek (azonnali 50%-os béremelést és az inflációhoz kötött béreket).⁶¹ A minisztérium ekkor elutasította a követeléseket. A bérek emeléséért folytatott küzdelemben egyre nagyobb szerepet vállalt az intézményen belül megerősödő Felsőoktatási Dolgozók Szakszervezete (FDSZ).⁶² 2025-ben az ELTE TÁTK-ról indult az ELTE oktatóinak és kutatóinak a Pride betiltása elleni tiltakozása, illetve az a kezdeményezés, hogy együtt, „ELTE polgárok” molinó alatt vonuljanak a Pride-on, illetve a HUN-REN intézetek átvételét ellenző tiltakozást is szerveztek.

A fenti események jelzik, hogy az ELTE Társadalomtudományi Kar képes volt megőrizni autonómiáját: ennek jeleként a kar nemcsak a felsőoktatási autonómiát közvetlenül érintő kormányzati intézkedések ellen emelte fel hangját, hanem fontos társa-

dalmi kérdésekkel kapcsolatban is kritikus álláspontot fogalmazott meg, ezzel szembeszállva a kormány politikájával. A kar autonómiájának megőrzésében kulcsfontosságú tényező, hogy a hallgatók és a tanárok gyakran tudtak együttműködni céljaik elérése érdekében. Annak ellenére, hogy megőrizték autonómiájukat, az ELTE Társadalomtudományi Karának oktatói nagy terheléssel és rossz infrastrukturális feltételek mellett dolgoznak; sokan közülük gyakran hasonlítják össze fizetésüket és munkaterhelésüket más, kevésbé autonóm, de sokkal jobb pénzügyi helyzetben lévő egyetemekkel és tudományos intézményekkel. Míg a kormány a legtöbb egyetemre gyakorolt pénzügyi nyomással elérte céljait, a megmaradt autonóm intézmények továbbra is rossz finanszírozási feltételekkel küzdenek, ami belső feszültségeket okoz, és mérgezi a hangulatot az egyetemeken.

AZ SZFE

A magyar felsőoktatás 1990 utáni legdrámaibb ellenállás-története 2020-ban vette kezdetét, amikor a Színház- és Filmművészeti Egyetem (SZFE) értesítést kapott arról, hogy alapítvánnyá alakítják. A szenátus úgy döntött, hogy megpróbál a javaslat keretein belül maradni, és a lehető legjobban megőrizni az egyetem értékeit és hagyományait, ezért számos indítványt tett az új alapítványi kuratóriumra vonatkozóan, valamint a tervezett átalakítás elhalasztására, mivel úgy érezte, hogy az időkeret nem elegendő a változás megvalósításához. Válaszul a kormány lerövidítette az átmenet ütemtervét, és figyelmen kívül hagyta az alapítványi kuratóriumra vonatkozó ajánlásokat, ehelyett olyan tagokat nevezett ki a kuratóriumba, akik rendkívül ellenségesen álltak az SZFE filozófiájához. Az új alapítványi kuratórium elnöke Vidnyánszky Attila lett, akit a kormányzó Fidesz párt nagyra tartott, mert gyakran szorgalmazta, hogy a művészetek nagyobb hangsúlyt fektessenek a magyar nemzeti identitásra és a keresztény értékekre.

A kormány keménykezűségének is szerepe volt abban, hogy az SZFE munkatársai és hallgatói erőteljes reakcióval válaszoltak, ami példátlan volt, tekintve, hogy más, alapítványokká alakított egyetemek munkatársai és hallgatói szinte hallgatásba burkolódtak. A kormány tervei ellen tiltakozásul lemondott előző SZFE-vezetés búcsúpartiján több száz

ember spontán döntést hozott, hogy elfoglalják az SZFE épületét. A legfontosabb követeléseket egy nyilatkozatban fogalmazták meg, amelyben többek között az egyetem független intézményeinek, például a szenátusnak a visszaállítását követelték.

A megszállás hetvenegy napig tartott, és a rendőrségi kordon és más képek segítségével maga az épület is művészeti installációvá vált, amelyben az SZFE ostromlott intézményként ábrázolta magát. A tiltakozásokat más karneváli jellegű kifejezési formák is jellemezték. Az egyik tiltakozás során több ezer támogató kézzel adta át az SZFE épületétől a magyar parlamentig az akadémiai szabadság iránti elkötelezettséget kifejező chartát. Egy másik performatív esemény egy hivatalos panasz benyújtása volt az Alkotmánybírósághoz, amelyet

Justitiának, az igazságosság istennőjének öltözött diák vitt el. A panaszban rámutattak, hogy az SZFE szervezeti modelljének megváltoztatása mind módjában, mind lebonyolításában alkotmányellenes volt.⁶³

Az ellenállók által létrehozott, Freesze Egyesület néven ismertté vált szervezet tevékenységének több szempontból is jelentősége volt: először is bizonyította, hogy még egy olyan erősen autoriter országban is, mint Magyarország, lehetséges az ellenállás. Megmutatta emellett azt is, hogy a közvéleményt mozgósítani lehet az akadémiai szabadság támogatására, különösen kreatív, karneváli jellegű közvetlen akciók révén. Harmadszor, a Freesze tiltakozása és a közösségi, hallgatóközpontú és egalitárius tanulási és döntéshozatali folyamatok, az úgynevezett Oktatási Köztársaságban, radikális alternatívát jelenthettek a felsőoktatásban uralkodó globális elitista és vállalati elképzelésekkel szemben.

Az „Oktatási Köztársaság” tanulási tereket hozott létre a tüntetésen belül. Az ott folyó oktatás egy része a szokásos akadémiai konvenciókat követte, más módszerek viszont nyitottabb, átláthatóbb megközelítést biztosítottak az oktatáshoz. A tanulási programok interdiszciplináris elemekkel tartalmaznak, a hallgatók a beiratkozott órákon kívül más órákon is részt vehettek, és interdiszciplináris projekteket hoztak létre; maga a megszállás is bizonyos projektek tárgyává vált, és aktív tanulási élménnyé. Az egyetemen belül új szabályokat vezettek be, a döntéseket a tanárok és a hallgatók fóruma közösen hozta meg.⁶⁴ Ezek

a tanulási és intézményi tanulási megközelítések éles ellentétben álltak azzal, amit Freire (1972) „banki oktatásnak” nevez, ahol a tanár úgy tárolja a diákokban az információkat, mintha pénzt helyezne el egy bankszámlán – más szóval, olyan didaktikus oktatási formákról van szó, amelyek minimálisra csökkentik a kritikus gondolkodás és a kihívások révén történő tanulás képességét.

A szélsőjobb oldali újságíró, Szentesi Zöldi László a Magyar Demokrata című lapban a tiltakozást „liberális (kommunista, anarchista, feminista, homoszexuális és egyéb)”⁶⁵ aktivizmusnak bélyegezte, amelynek célja az elit művészetek feletti hatalmának megőrzése. Ezzel szemben a metodista lelkész és szociális munkás, Orbán kiemelkedő kritikusaként ismert Iványi Gábor az SZFE

hallgatóinak egy tüntetésen azt mondta: „Ti vagytok a jövőnk – ti vagytok a reményünk, tudom, hogy ez rettenetesen nagy teher, elviselhetetlen teher, de szeretnék mindannyiótoknak köszönetet mondani, hogy átgondoltátok és vállaltátok ezt.” Végül az egyetemfoglalás véget ért, mivel a hallgatók és a személyzet úgy döntött, hogy betartja a kormány Covid-járvány miatti lezárási rendelkezéseit, amelyeket közvetlenül az egyetemfoglalás vége előtt adtak ki.

Az ellenállók által megalapított Freeszfe Egyesület számos külföldi egyetemmel együttműködve továbbra is művészeti alapképzést kínál a most már az Alapítvány által irányított Színház- és Filmművészeti Egyetemen kívül.⁶⁶

GONDOLATOK AZ ELLENÁLLÁSRÓL

Az akadémiai szabadságot aláásó folyamatokra és intézkedésekre reagálva egyes akadémikusok az akadémiai identitásuk érvényesítésével és megfogalmazásával a kritikus gondolkodás és az ellenállás fontosságát hangsúlyozzák és védik, ami egyéni és kollektív cselekvésben is megnyilvánulhat.⁶⁷

Más oktatók és kutatók azonban engedelmessé válnak és alávetik magukat az akadémiai szabadság eróziójának, de ezért súlyos árat kell fizetni: nem tudnak összhangban élni azokkal az elvekkel és értékekkel, amelyeket az akadémikusoknak ideális esetben ápolniuk és védeniük kellene. Sokan stratégiákat találnak ki a felelősség elhárítására, vagy akár egyéni ambíciók miatt engedelmessé válnak.⁶⁸ A rendszerhez viszonyulás stratégiái azonban homályosak, helyzet-

függőek és változóak lehetnek. A cselekvésnek is ára van: a szorongás és a karrierlehetőségek korlátozása.

A Freeszfe története Magyarországon és azon túl is egyedülálló volt a véleménykülönbség és a szolidaritás kifejezésében. Egyesek szerint az egyetemi oktatóknak, mint például az az SZFE-n történt, felelősségük, hogy a hallgatókkal együtt és értük harcoljanak az oktatás területén tapasztalható igaz-

ságtalanságok ellen, de az ilyen szolidaritás ritkának tűnik. Ha az egyetemeknek szerepük van a „polgári értékek” előmozdításában, akkor, amikor a kormányok aláássák a polgári értékeket, különösen az egyetemi oktatóktól elvárható lenne a tiltakozás.⁶⁹

Az SZFE-tiltakozás egyik fontos jellemzője az az ellenálló-képesség, amely az egyetem hetvenegy napos elfoglalását is lehetővé

tette. Az ellenállóképesség válságos és nehéz helyzetekben jelenik meg, és stratégiákat kínál az összeomlás elkerülésére. Az ellenállóképesség a „méltóság” szemszögéből érthető meg. A „méltóság” paradigmája a párbeszéd, a demokrácia és az önrendelkezés értékét hangsúlyozza.⁷⁰ Foucault helyesen állapítja meg, hogy ahol hatalom van, ott ellenállás is van, mindig lesznek olyanok, akik ellenzik vagy nem hajlandók alávetni magukat az igazságtalanságnak, ilyen az emberi szellem és a méltóság természete.⁷¹ Ugyanakkor az emberi reakciók különbözőek. Az intézményi és politikai változások idején az emberek a megfelelés és az ellenállás közötti széles skálán helyezkednek el.⁷² E spektrumon nem szabad alábecsülni a fatalizmus, a félelem, de a cinizmus és az ambíció mélyreható és széles körű hatását. Az akadémiai ellenállás egyesek számára nagyrészt a publikációk és a nyílt tanulási stratégiák formájában megnyilvánuló tudás-terjesztésre korlátozódhat.⁷³ Sokan az intézményi üléseken és a szélesebb közsférában inkább a hallgatás és a megalkuvás mellett dönthetnek. Természetesen bizonyos helyzetekben a kritikus írások és a nyílt tanulás mélyen autoriter államokban kockázattal és szankciókkal járhatnak. Az ellenvélemény a disszonancia gyermeke, és a világ megváltoztatásának katalizátora.⁷⁴ Az eltérő vélemény jelezheti, hogy a hatalom mikor és hol sérti meg egy civilizált és igazságos társadalom központi értékeit.

Az autoriter populizmus olyan erő, amely torzítja és eltorzíthatja a demokratikus rendszert, azt „demokratikus diktatúrává” alakítva.⁷⁵ Az ellenállás ezért rendkívül fontos egy olyan országban, mint Magyarország, mivel olyan mechanizmusként működik, amely átalakíthatja az ország politikai irá-

nyultságát, és visszatérítheti azt a demokrácia útjára. Az egyetemeknek kulcsfontosságú szerepük van a vita és a társadalom újragondolásának színtereiként, és modern demokráciákban fontos ellenőrző és kiegyensúlyozó erőként tekinthetők, amelyek riasztanak, ha a demokrácia veszélybe kerül. Sok társadalmi mozgalom és forradalom indult az egyetemekről, ez Magyarország esetében is igaz. A diákok fontos kezdeményezői voltak az 1848/49-es magyar forradalom és szabadságharcnak, valamint az 1956-os forradalomnak.

Az egyetemi szektor fontosságát és értékét a modern demokráciákban jól illusztrálja az a tény, hogy az EU 2022-ben a magyarországi jogállamisággal kapcsolatos aggodalmait részeként úgy döntött, hogy a Fidesz-politikusok ellenőrzése alatt álló magyarországi modellváltott egyetem nem kaphatnak új támogatásokat az Európai Unió által finanszírozott Erasmus+ csereprogramból és a Horizont kutatási pénzalapból. A döntés egybeesett az Európai Bizottság azon határozatával, hogy befagyasztja a Magyarországnak 2021 és 2027 között járó kohéziós alapok csaknem egyharmadát. A fenti kormányzati lépések fontos üzenetet küldenek Magyarországról, és sokakat arra készíthetnek, hogy nemcsak általában a magyarországi demokrácia hanyatlásán, hanem az akadémiai szabadság aláásásán is elgondolkodjanak. Magyarország azonban csak saját maga mentheti meg magát, mert a külső szankciók ellenére az országon belüli alapvető változások a belső ellenzéki hangoktól függenek. Kérdés, hogy az akadémiai világ milyen szerepet játszik majd ebben a folyamatban.

A JÖVŐ ÉPÍTŐI

Said közgondolkodói fogalma értékes lehet az akadémiai szerep megértésében egy olyan autoriter államban, mint Magyarország.⁷⁶ A közgondolkodónak be kell vonnia a legkülönbözőbb közösségeket az intellektuális vitákba, és állást kell foglalnia az igazságosságot és a szabadságot fenyegető vitatott kérdésekben.⁷⁷ Az ilyen tevékenységeknek az előadótermen kívül kell zajlaniuk, az előadótermekben az akadémikusok kötelessége a pluralitás etikai kódexének betartása. Az akadémiai vita és a pluralitás a tudományos tényekre alapuló ellenfél ellenvéleményének és érvelésének megértésén alapul. De még ezek

is kihívást jelenthetnek egy autoriter rezsim számára,⁷⁸ mivel ezek gyakran támaszkodnak a tényekként álcázott tudománytalan propagandaérvekre.

Egy olyan társadalomban, mint Magyarország, ahol nincs szabad média, az igazságszolgáltatás kormányzati nyomás alatt áll, és a rendszer a kormányzó elit érdekének megfelelően manipulált, a változás nem ígérkezik könnyűnek, de ahogyan az ország történelméből is kitűnik, az egyetem fontos szerepet játszhat az ellenvélemények és egy új Magyarország elképzelésének kialakításában. A jövőbeli tiltakozások jellege nemcsak a változás sikerének esélyét, hanem magának az átmenetnek és egy új Magyarországnak a jellegét is meghatározhatja. Mint már említettük, az SZFE ellenállása nem tudta megakadályozni az intézmény modelljének megváltoztatását, de ez a bátorságról és méltóságról szóló történet döntő jelentőségű lehet az új Magyarország keretei-

nek kialakításában. Ez egy „figyelemfelkeltő” pillanat volt, amelyben a cselekvés és az ellenállás került előtérbe, és amely inspirációs forrás lehet az ellenállók számára. Ez a pillanat minden bizonnyal része lesz a magyarországi kollektív emlékezetnek.

Az ilyen emlékek hozzájárulnak ahhoz, hogy nemzeti narratívák alakuljanak ki arról, miért történnek a dolgok, és hogyan kell megoldani a jelen és a jövő problémáit.

A hatalom – és Orbán Viktor maga – ügyesen alakítja a kollektív emlékezetet, hogy előmozdítsa idegengyűlölő politikai programját, beszédeiben például a török uralmat nevezi meg annak okaként, hogy a „keresztény” Magyarország miért nem tud együtt élni a muszlim világgal, vagy hogy az 1956-os felkelés szelleme miatt Magyarország miért nem fogadhatja el az EU feltételezett gyarmati uralmát. A kollektív emlékek azonban változékonyak. Az átalakulás és a paradigmaváltás jellemzően olyankor történik, amikor a múlt, a jelen és a jövő domináns és ortodox narratívája már nem tűnik hitelesnek, nem képes megadni azokat a válaszokat és bizonyosságokat, amelyeket korábban még képes volt. Ilyen változásokkal és váltságokkal teli pillanatokban a domináns paradigma számára fennáll a kockázata, hogy eltérő, új és hitelesebb paradigmák jelennek meg, amelyek hatékonyabban tükrözik a többség érzéseit és törekvéseit. Ekkor a másként gondolkodók felforgatják a régi ortodoxiát, és domináns pozícióba kerülnek. A jogál-

lamiság megsértése, az akadémiai szabadság és a szó-
lásszabadság aláásása, az állami korrupció és a
Putyinhoz hasonló diktátorokkal való szövetség ilyen
fordulópontot kínálhat.

Nyilvánvaló tehát, hogy a történelem ábrázolása
alakítja a múlt kollektív emlékezetének képét.⁷⁹ A
múltról szóló történeteink kettős funkcióval bírnak:
egyrészt megőrzik a történelmet, másrészt pedig for-
málják a jövőt. A jelenben a másként gondolkodók
úgy érezhetik, hogy vesztes csatát vívnak, de csele-
kedeteik és gondolatuk új, átalakító kollektív emlé-
keket hozhatnak létre, és ebben az értelemben „a jövő
építői” lesznek. A másként gondolkodó magyar köz-
életi értelmiségieknek, meggyőződéssel és büszkén
kell elmesélniük a másként gondolkodás történeteit.
Ebben a tanulmányban az egyéni és kollektív ellen-
állás történeteinek kiemelésével megpróbálunk refe-
renciapontokat teremteni a jövőbeli ellenállás számá-
ra, és felerősíteni az elnyomott oktatók és kutatók
hangját.

JEGYZETEK

1. A szöveg az alábbi két angolul megjelent tanulmányon
alapul. Balázs MAJTÉNYI – Andrew RYDER: Hungarian
Academia in a Deep State, *European Review*, 2025.
1–17. <https://doi.org/10.1017/S106279872500016X>
és Balázs MAJTÉNYI – Andrew RYDER: Academic
Freedom and Dissent in Higher Education: The Case
of Hungary, *Journal of Contemporary Central and
Eastern Europe*, 2025/2, 483–499., <https://doi.org/10.1080/25739638.2024.2435785>
2. Eric BARENDT: *Academic Freedom and the Law. A
Comparative Study*, Oxford – Portland, Hart Publis-
hing, 2010. 26.
3. Ronald INGLEHART – Norris PIPPA: Trump, Brexit,
and the Rise of Populism: Economic Have-Nots and
Cultural Backlash, *HKS Faculty Research Working Paper
Series RWP16-026*, August 2016., <https://doi.org/10.2139/ssrn.2818659>
4. Bice MAIGUASHCA: Resisting the populist hype: a
feminist critique of a globalising concept, *Review of In-
ternational Studies*, 2019, 768–785., <https://doi.org/10.1017/S02620210519000299>
5. Steven TUFTS – Mark THOMAS: The university in the
populist age, *Academic Matters*, 2017, <https://academicmatters.ca/the-university-in-the-populist-age/>.
6. HALKÓ Petra – MEGADJA Gábor: Láncki András:
Nincs végtelen fejlődés, *Kontra*, 2021. február 2.,
<https://kontra.hu/lanczi-andras-nincs-vegtelen-fejlodes>.
7. GERŐ Márton – SUSÁNSZKY Pál: Hallgatói mozgalmak
és felsőoktatási politika, *Educatio*, 2014/1, 121–132.;
Eszter KIRS: Historical reflection as a source of
inspiration for youth resistance in illiberal regimes. A
qualitative study of the FreeSze movement in Hunga-
ry, *Journal of Youth Studies*, 2023. szeptember 27., 213–
235., <https://doi.org/10.1080/13676261.2023.2261861>;
UPOR László: *Majdnem lehetetlen*, Budapest, Tea Kiadó,
Magyar Narancs Könyvek, 2024.
8. MAJTÉNYI Balázs: Free Academics without Academic
Freedom?, Int'l J. Const. L. Blog, 2023. március 8.,
<http://www.icconnectblog.com/free-academics-without-academic-freedom/>.
9. Carine CANTAT – Ian M. COOK – Prem Kumar
RAJARAM, eds.: *Opening Up the University: Teaching and
Learning with Refugees V*, New York – Oxford, Berg-
hahn Books, 2022, 1–6., <https://doi.org/10.3167/9781800733114>
10. Konstantinos I. STERGIOU – Stylianos SOMARAKIS:
Academic freedom and tenure: introduction, *Ethics in
Science and Environmental Politics*, 2016, 1–5., <https://doi.org/10.3354/esepe00162>.
11. Lásd például Pınar Enver DÖNMEZ – Aslı DUMAN:
Marketisation of Academia and Authoritarian Gov-
ernments. The Cases of Hungary and Turkey in Cri-
tical Perspective, *Critical Sociology*, 2021, 1127–1145.,
<https://doi.org/10.1177/0896920520976780>.
12. Olga Selin HÜNLER: Academic Freedom in Turkey, in
eds. Roberts LYER – I. SALIBA – J. SPANNAGEL: *Uni-
versity Autonomy Decline: Causes, Responses, and Impli-
cations for Academic Freedom*, London – New York,
Routledge, 2022., <https://doi.org/10.4324/9781003306481-10>
13. BERÁCS József – DERÉNYI András – KÁDÁR-CSOBOTH
Péter – KOVÁTS Gergely – POLÓNYI István – TEMESI
József: *Hungarian Higher Education 2016, Strategic
Progress Report*, Budapest, Corvinus University – Cent-
re for Higher Education Studies, 2017, http://unipub.lib.uni-corvinus.hu/2828/1/Strat_progress_Report_Hungary_2016.pdf.
14. BERÁCS József – DERÉNYI András – KÁDÁR-CSOBOTH
Péter – KOVÁTS Gergely – POLÓNYI István – TEMESI
József (12. vj.)
15. Shaun WALKER: Classes move to Vienna as Hungary
makes rare decision to oust university, *The Guardian*,
2019 november 16, <https://www.theguardian.com/world/2019/nov/16/ceu-classes-move-to-vienna-orban-hungary-ousts-university>.
16. Cas MUDDE: The EU has tolerated Viktor Orbán for
too long. It has to take a stand now, *The Guardian*,
2017. április 3., <https://www.theguardian.com/commentisfree/2017/apr/03/eu-tolerated-viktor-orban-hungarian-central-european-university>.
17. Maya OPPENHEIM: Hungarian Prime Minister Viktor
Orban bans gender studies programmes (2018). Inde-
pendent. <https://www.independent.co.uk/news/world/>

europa/hungary-bans-gender-studies-programmes-viktor-orban-central-european-university-budapest-a8599796.html

18. VIDA Boglárka: New waves of anti-sexual and reproductive health and rights strategies in the European Union. The anti-gender discourse in Hungary, *Sexual and Reproductive Health Matters*, 2019, 13–16.
19. Matthew GARDNER: European rectors fear for academic freedom in Hungary, *University World News*, 06 August 2019, <https://www.universityworldnews.com/post.php?story=20190806103103293>.
20. Szűcs Zoltán Gábor: The Battle of the Academy: The war on academic freedom in Hungary enters its next phase, *Heinrich-Böll-Stiftung*, 2019. március 12., <https://www.boell.de/en/2019/03/12/battle-academy-war-academic-freedom-hungary-enters-its-next-phase>.
21. HALMAI Gábor: The End of Academic Freedom in Hungary, *Hypotheses: Droit et Société*, 2019, <https://ds.hypotheses.org/6368>.
22. KOLOZSI Ádám: Nagyon színvonalas, de kezd kínos lenni, hogy oda tartoztam: a kormányközeli elitképző belülről, *Telex*, 2021. január 15., <https://telex.hu/belfold/2021/01/15/nagyon-szinvonallas-megis-kezd-kinos-lenni-hogy-oda-tartoztam-a-kormanykozel-elitkepzo-belulrol>
23. Az orbánista janicsárképző kutatási vezetője még sohasem publikált, *Örülünk, Vincent?*, 2021. február 7., https://www.orulunkvincent.hu/az_orbanista_janicsarkepzo_kutatasi_vezetoje_meg_sohasem_publicalt/comment-page-1/
24. KOVÁTS Gergely – DERÉNYI András – KECZER Gábor et al.: The Role of Boards in Hungarian Public Interest Foundation Universities, *Studies in Higher Education*, 2024/2, 368–381. <https://doi.org/10.1080/03075079.2023.2234941>.
25. Thomas BRENT: Hungarian researchers say removal of government ministers from university boards ‘is not enough’, *Science|Business*, 28 February 2023, <https://sciencebusiness.net/widening/news/Universities/hungarian-researchers-say-removal-government-ministers-university-boards-not-enough>.
26. *Assessment of compliance by Hungary with conditions to access European Union funds*, eds. Amnesty International Hungary – Eötvös Károly Institute – Hungarian Civil Liberties Union etc., 2023, https://helsinki.hu/en/wp-content/uploads/sites/2/2023/04/HU_EU_funds_assessment_Q1_2023.pdf. 51.
27. Benjamin NOVAK: The Hungarian government transfers public assets to foundations – including most of the universities, *The New York Times*, 27 April 2021., <https://www.universityworldnews.com/post.php?story=20210501152426649>.
28. Free Universities Report. Putting the Academic Freedom Index into Action, Katrin KINZELBACH – Ilyas SALIBA – Jan SPANNAGEL etc., Berlin, *Global Public Policy Institute*, 2021. https://gppi.net/assets/KinzelbachEtAl_2021_Free_Universities_AFi-2020_upd.pdf
29. NAGY Noémi: Az ELTE polgárai szerint önkényes és átláthatatlan, ahogy az egyetem át akarja venni a HUN-REN négy kutatóintézetét, *Telex*, 2025. június 28., <https://telex.hu/techtud/2025/06/28/elte-allasfoglalas-hun-ren-magyar-kutatasi-halozat-human-tarsadalomtudomany-kutatoi-intezetek-elcsatolas>. A tiltakozás elérhető a következő linkről: <https://www.facebook.com/veszelybenazegyetemeink/posts/pfbid02R7aqn9tPa2wdYuLiWJ2LpDQUtF7zTxntieGLwo8WhEEhjFVvhMvB3ak2UJ1VZK6Nl>
30. KOLOZSI Ádám: Az ELTE dolgozói szerint a vezetés fenyegeti és megpróbálja elhallgattatni őket, *444.hu*, 2025. június 27., <https://444.hu/2025/06/27/az-elte-dolgozoi-szerint-a-vezetes-fenyegeti-es-megprobalja-elhallgattatni-oket>.
31. KENO VERSECK: Hungary’s thinkers protest cultural suppression, *Deutsche Welle*, 28 March 2012, <https://www.dw.com/en/hungarys-thinkers-protest-cultural-suppression/a-15842557>.
32. HABERMAS Jürgen – NIDA-RÜMELIN Julian: Protect the Philosophers, ford. D. P. O’Connell, 2011, <https://habermas-rawls.blogspot.com/2011/01/habermas-and-nida-rumelin-protect.html>
33. SÁNDOR Zsuzsa: Nem tűrhetjük szórtlanul!, *168 Óra*, 2012. július 22., <https://168.hu/itthon/nem-turhetjuk-szotlanul-63747>.
34. Political discrimination in Hungary. Case studies from the Hungarian justice system, local government, media, agriculture, education, and civil sector, Budapest, Policy Solutions, 2017. https://www.policysolutions.hu/userfiles/elemzes/265/political_discrimination_in_hungary.pdf
35. Submission to the Third Cycle of the Universal Periodic Review of Hungary – 39th Session of the United Nations Human Rights Council, *Scholars at Risk Network*, 2021, https://helsinki.hu/wp-content/uploads/2021/03/GDP_HHC_Submission_to_the_UPR_Hungary_2021.pdf
36. Jogellenesen rúgta ki tanárát a Nemzeti Közszoigalati Egyetem, de már csak halála után ítelték meg az ötmillió kártérítést, *Népszava*, 2022. november 29., https://nepszava.hu/3177204_kozary-andrea-egyetemitanar-nke-jogellenes-elbocsatas-elhalalozas-fovarositelotabla-karterites.
37. MAGYARI Péter: Kövér László „hülyeségek a fékek” beszédének hat állításából ötöt visszautasított a kormány, *444.hu*, 2019. november 14., <https://444.hu/2019/11/14/kover-laszlo-hulyesegek-a-fekek-beszedenek-hat-allitasabol-otot-visszautasított-a-kormany>.

38. KÖRTVÉLYESI Zsolt: Az akadémiai szabadság kérdése mint a magyar (jog)tudomány közege, *Fundamentum*, 2021/2–3, 8.
39. CSURGÓ Dénes: Alapjogaitak féltik a Corvinus oktatói az egyetem kommunikációs szabályozásától, *444.hu*, 2022. június 29., <https://444.hu/2022/06/29/alapjogaitak-feltik-a-corvinus-oktatoi-az-egyetem-kommunikacios-szabalyozasatol>.
40. CSURGÓ Dénes: Egyetlen embert rúgtak ki a Corvinusról a vizsgabotrány után, a tanárt, aki az etikai vétéseket bejelentette, *Telex*, 2023. október 27., <https://telex.hu/belfold/2023/10/27/corvinus-adam-zoltan-kirugas-vizsgalat>.
41. CSURGÓ Dénes: „Előd azt mondta, hogy oldjuk ezt meg” – a Corvinus vizsgabotránya belülről, *444.hu*, 2023. augusztus 29., <https://444.hu/tldr/2023/08/09/elod-azt-mondta-hogy-oldjuk- ezt-meg-a-corvinus-vizsgabotranya-belulrol>.
42. Kiss Soma Ábrahám: „A 888 egyetemi tanárok feljelentgetésére buzdít”, 2018. november 24., <https://merce.hu/2018/11/24/a-888-egyetemi-tanarok-feljelentgetesere-buzdit/>.
43. FÜZESSI Katalin: Hungary in chaos over higher education plans, *University World News*, 2013. február 23., <https://www.universityworldnews.com/post.php?story=20130220151416428>.
44. SUSÁNSZKY Péter – GERŐ Márton: A Hallgatói Hálózat (HaHa) mobilizációs jellemzői, in szerk. SZABÓ Andrea: Racionálisan lázadó hallgatók II. Apátia, radikalizmus, posztmaterializmus a magyar egyetemisták és főiskolások körében, Budapest – Szeged, *MTA TK PTI – Belvedere Meridionale*, 2014, 129–145., <https://doi.org/10.14232/belvbook.2014.58511.g>
45. BIRÓ Zsuzsanna Hanna: Interjú a Hallgatói Hálózat egyik aktivistájával, *Educatio*, 2017, 87–93., <https://doi.org/10.1556/2063.26.2017.1.8>
46. CZINKÓCZI Sándor: Ha az EMMI-n múlna, Szijjártónak sem lenne diplomája, <https://444.hu/2015/04/20/ha-az-emmi-n-mulna-szijjartonak-sem-lenne-diplomaja>
47. MAJTÉNYI Balázs: Új szereposztás a felsőoktatásban: Professzor Pityke őrmester és a Párt, *Atlatszo.hu*, 2015. június 11., <https://atlatszo.hu/kozugy/2015/06/11/uj-szereposztas-a-felsooktatásban-professzor-pityke-ormester-es-a-part/>.
48. Veszélyben az egyetemeink, Facebook-esemény, 2015. <https://www.facebook.com/events/1587418708209814>
49. SARKADI Zsolt: Az ELTE rektora bizalommal hiszi, hogy sikerül megmenteni a nemzetközi tanulmányok szakot, *444.hu*, 2015. április, <https://444.hu/2015/04/20/azu>
50. Továbbra is mi akarjuk eldönteni, mit tanulunk! Újra utcán a diákok, *Népszava*, 2015. https://nepszava.hu/1055102_tovabbra-is-mi-akarjuk-eldonteni-mit-tanulunk-ujra-utcan-a-diakok
51. Veszélyben az egyetemeink, Facebook-esemény, 2015. <https://www.facebook.com/events/903682893004168>
52. https://www.peticiok.com/parbeszedet_a_magyar_felsoktatás_megmenteseert#form
53. Megszűnő szakok miatt tüntettek a Kossuth téren, *Index*, 2015. július 5. https://index.hu/belfold/2015/07/05/megszuno_szakok_miatt_tuntettek_a_kossuth_teren/?token=099ed4294244f4af7a05c55a7a44c613
54. <https://www.facebook.com/events/977238852413298>
55. JUHÁSZ Gábor: Tájékoztatás a társadalmi nemek tanulmánya mesterszak megszüntetésének tervével kapcsolatban, ELTE TÁTK, 2018, <https://tatk.elte.hu/content/tajekoztatás-a-társadalmi-nemek-tanulmánya-mesterszak-megszuntetesenek-tervevel-kapcsolatban.t.3206>
56. ELTE-s szociológusok: ránk nem lesz hatással a homofób törvény, *Magyar Narancs*, 2021, <https://magyar-narancs.hu/belpol/elte-s-szociologusok-rank-nem-lesz-hatassal-a-homofob-torveny-239375>
57. Tiltakozó nyilatkozat az Eötvös Loránd Tudományegyetem oktatói részéről. *Élet és Irodalom*, 2022. október 15. <https://www.es.hu/cikk/2022-10-15/tiltakozo-nyilatkozat-az-eotvos-lorand-tudomanyegyetem-oktatoi-reszerol.html>
58. Kiállítás Ádám Zoltán mellett petíció. <https://szabad.abang.hu/petitions/kiallas-adam-zoltan-mellett>
59. Corvinus-ügyhöz kapcsolódó tiltakozó esemény, Facebook-esemény, 2023. <https://www.facebook.com/events/1027553738298856>
60. FDSZ ELTE, Facebook-esemény, 2024. <https://www.facebook.com/FDSZ.ELTE/posts/pfbid0tsB2uWUjjTBUgEU1hX6bnQor6j3jmBEL8XAHLfjYVvNm4nmkMjJvhcMy6GYcFml>
61. ARADI Zoltán: 650 ELTE staff members demand a tripling of basic salaries in open letter, *Telex*, 2023. január 18., <https://telex.hu/english/2023/01/18/650-elte-staff-write-open-letter-calling-for-a-tripling-of-basic-salaries>.
62. Megelégtették az ELTE dolgozói, hogy többet keres egy gyakornok, mint az öt vizsgáztató adjunktus, <https://merce.hu/2024/02/19/nevetseges-es-megalazo-az-egyetemi-dolgozok-helyzete-a-pedagogusok-szakszervezete-szerint/>
63. RYDER, Andrew: *The Challenge to Academic Freedom in Hungary: A Case Study in Authoritarianism, Culture War and Resistance*, Berlin – Boston, De Gruyter, 2022., <https://doi.org/10.1515/9783110749816>
64. Darlusz KALAN: Orban’s Macbeth. The tragic figure behind the Hungarian populist leader’s efforts to remake his country’s theater, *Foreign Policy – Dispatch*,

- 13 October 2020, <https://foreignpolicy.com/2020/10/13/orban-hungary-theater-vidnyanszky-populism/>.
65. SZENTESI ZÖLDI László: Hitbizomány és einstand. *Demokrata* (2020), <https://demokrata.hu/velemenyt/hitbizomany-es-einstand-285531/>
 66. UPOR László: *Majdnem lehetetlen*, Budapest, Tea Kiadó, Magyar Narancs Könyvek, 2024.
 67. Ceren COŞKAN – Y. Gamze ACAR – Ali BAYAD: Revealing the Manifestations of Neoliberalism in Academia. Academic Collective Action in Turkey, *Journal of Social and Political Psychology*, 2021, 401–418., <https://doi.org/10.5964/jspp.7077>
 68. Eduardo RODRÍGUEZ-DORANS – Fiona MURRAY – Marisa DE ANDRADE és mások: Qualitative Inquiry, Activism, the Academy, and the Infinite Game. An Introduction to the Special Issue, *International Review of Qualitative Research*, 2021, 3–16., <https://doi.org/10.1177/1940844721991079>
 69. Sirianne DAHLUM – Tore WIG: Chaos on Campus: Universities and Mass Political Protest, *Comparative Political Studies*, 2021, 3–32., <https://doi.org/10.1177/0010414020919902>
 70. Matthijs BAL – Marta KORDOWICZ – Andrew BROOKES: A Workplace Dignity Perspective on Resilience. Moving Beyond Individualized Instrumentalization to Dignified Resilience, *Advances in Developing Human Resources*, 2020, 453–466, <https://doi.org/10.1177/1523422320946115>
 71. Michel FOUCAULT: *Discipline and Punish. The Birth of the Prison*, New York, Random House, 1977.
 72. Rocco DI NAPOLI: Value gaming and political ontology: between resistance and compliance in academic development, *International Journal for Academic Development*, 2014, 4–11, <https://doi.org/10.1080/1360144X.2013.848358>.
 73. Hugh BOWES-CATTON Joanna BREWIS – Charlotte CLARKE – Deborah H DRAKE – Alison GILMOUR – Alison Penn: Talkin' 'bout a revolution? From quiescence to resistance in the contemporary university, *Management Learning*, 2020, 378–397., <https://doi.org/10.1177/1350507620925633>
 74. John HOLLOWAY: *Change the World Without Taking the Power. The Meaning of Revolution Today*, London, Pluto Press, 2005.
 75. Paul BLOKKER: Populism as a Constitutional Project, in Public Law and New Populism, *NYU School of Law*, 2017.
 76. Edward W. SAID: *Representations of the Intellectual. The 1993 Reith Lectures*, New York City, Random House LLC, 1996.
 77. Nicole RANGEL: The Stratification of Freedom: An Intersectional Analysis of Activist-Scholars and Academic Freedom at U.S. Public Universities, *Equity and Excellence in Education*, 2020, 365–381, <https://doi.org/10.1080/10665684.2020.1775158>.
 78. Michael POLÁNYI: *The Logic of Liberty: Reflections and Rejoinders*, Abingdon, Routledge. 1998.
 79. Peter M. SZPUNAR – Karl K. SZPUNAR: Collective future thought: Concept, function, and implications for collective memory studies, *Memory Studies*, 2016, 376–389., <https://doi.org/10.1177/1750698015615660>